

Wojciech Baran

<https://orcid.org/0000-0002-3049-0050>

Archiwum i Biblioteka Krakowskiej Kapituły Katedralnej

Apologia nauki o (nie)pokalanym poczęciu Najświętszej Maryi Panny na Uniwersytecie Krakowskim w XV w.

Wprowadzenie

WXIV w. na temat niepokalanego poczęcia Najświętszej Maryi Panny wyklarowały się trzy różne stanowiska. Makuliści uważali, że zgodnie z augustyńską doktryną grzechu pierwotnego nie jest możliwe uprzednie uświęcenie Matki Bożej przed jej poczęciem. Zgodnie ze średniowiecznym rozumieniem poczęcia i przekazu grzechu pierwotnego ciało poczyzna się w grzesznym (bo przepelnionym pożądliwością – łac. *concupiscentia*) akcie seksualnym. W związku z tym stworzona przez Boga dusza w momencie wiania do zarodka (animacja) –

<https://doi.org/10.15633/9788383700380.06>

w czterdziestym (Arystoteles) bądź czterdziestym szóstym (Augustyn) dniu po poczęciu – i złączenia z ciałem zaciąga winę grzechu pierworodnego¹. Z tej przyczyny mówić należy o uświęceniu (*sanctificatio*) bądź oczyszczeniu (*purgatio*) Maryi, które miało miejsce jeszcze w łonie Jej matki Anny, ale już po poczęciu biologicznym i animacją². Zwolennicy drogi pośredniej, za Henrykiem z Gandawy, uważali, że Maryja została oczyszczona i uświęcona bezzwłocznie (*statim*) w momencie wiania duszy w Jej ciało i w ten sposób ani przez moment nie nosiła w swojej duszy zmały grzechu pierworodnego³. Wreszcie immakuliści, reprezentowani przede wszystkim przez szkołę franciszkańską po Janie Dunsie Szkocie, byli zwolennikami tezy, że Bóg uprzednio zachował Maryję od zmały grzechu pierworodnego ze względu na Jej rolę Matki Syna Bożego⁴.

¹ Por. W. Baran, *Grzech pierworodny w tradycji Piotra Lombarda*, Wydawnictwo «scriptum», Kraków 2019, s. 42–57, 71–73, 91–93.

² Por. M. Lamy, *L'immaculée conception: étapes et enjeux d'une controverse au Moyen âge: (XIIIe–XVe siècles)*, Institut d'Études Augustiniennes, Paris 2000, s. 42–276; B. Kochaniewicz, *Bernard z Clairvaux, Tomasz z Akwinu i uświęcenie Najświętszej Maryi Panny*, „Studia Koszalińsko-Koło-brzeskie” 2001, t. 28, s. 159–176; P. Krupa, *Une grave querelle. L'université de Paris, les mendiants et la conception immaculée de la Vierge (1387–1390)*, Instytut Tomistyczny, Warszawa 2013, s. 79–106; W. Baran, *Grzech pierworodny...*, s. 287–288, 295–298, 306–308.

³ Por. M. Lamy, *L'immaculée conception...*, s. 306–323.

⁴ Por. M. Lamy, *L'immaculée conception...*, s. 371–389. P. Krupa, *Une grave querelle...*, s. 107–117. Zob. także B. Sesboüé, *Najświętsza Maria Panna*, w: *Znaki zbawienia: sakramenty, Kościół, Najświętsza Panna Maria*, H. Bourgeois, B. Sesboüé, P. Tihon (red.), P. Rak (tłum.), T. Dzidek (red. nauk.), Wydawnictwo M, Kraków 2001, s. 507–508; W. Życiński, *Dogmat o Niepokalanym Poczęciu Maryi w tradycji, wierze i teologii Kościoła: perspektywa ekumeniczna*, Wydawnictwo «scriptum», Kraków 2016, s. 16–27.

Po powstaniu Wydziału Teologicznego w Krakowie w 1397 r.⁵ do dyskusji na temat poczęcia Matki Bożej włączyli się także teologowie znad Wisły. Analiza *status quaestionis* wskazuje, że wśród tekstów zajmujących się poczęciem Matki Bożej znajdują się opracowania niektórych kazań polskich teologów z XV w.⁶ oraz teksty liturgiczne używane w Polsce w średniowieczu⁷, jednak do tej pory nie zajęto się kwestią rozumienia poczęcia Matki Bożej przez XV-wiecznych polskich teologów, rozwijaną w ich tekstach doktrynalnych. W niniejszym opracowaniu przeanalizujemy teksty dotyczące kwestii poczęcia Matki Bożej w ujęciu trzech krakowskich komentatorów *Sentencji*: Benedykta Hessego, Jana Dąbrówki i Pawła z Pyskowic. Teksty te nie zostały do tej pory opublikowane drukiem i pozostają w manuskryptach w Bibliotece Jagiellońskiej. Dobór tych trzech autorów wynika z faktu, że w 1439 r. Sobór Bazylejski ogłosił dogmat o niepokalanym poczęciu Matki Bożej, natomiast spośród powyższych autorów Hesse wykladał *Sentencie* przed tym soborem (1428–1430), a Dąbrówka (1439–1441) i Paweł z Pyskowic (1442–1444) tuż po jego zakończeniu. Taki dobór autorów pozwoli nam zbadać, czy Sobór Bazylejski miał wpływ na nauczanie krakowskich teologów na temat niepokalanego poczęcia Najświętszej Maryi Panny. Od XIII w. na wydziałach teolo-

⁵ Por. M. Markowski, *Dzieje Wydziału Teologii Uniwersytetu Krakowskiego w latach 1397–1525*, Wydawnictwo Naukowe Papieskiej Akademii Teologicznej w Krakowie, Kraków 1996; P.W. Knoll, "A pearl of powerful learning": *the University of Cracow in the fifteenth century*, Brill, Leiden–Boston 2016.

⁶ Zob. J. Fijałek, *Nasza nauka krakowska o Niepokalanym Poczęciu N. P. Maryi w wiekach średnich*, „Przegląd Polski” 1899, nr 34, t. 136, s. 420–485. Fijałek omawia także pokrótce *quaestio disputata* Pawła z Pyskowic na temat niepokalanego poczęcia, nie mówi jednak nic o temacie niepokalanego poczęcia NMP w komentarzach do *Sentencji*.

⁷ Zob. J. Wojtkowski, *Wiara w Niepokalane Poczęcie Najświętszej Marii Panny w Polsce w świetle średniowiecznych zabytków liturgicznych: Studium historyczno-dogmatyczne*, Towarzystwo Naukowe KUL, Lublin 1958.

gicznych przyjął się zwyczaj, że teologię uniwersytecką uprawiano poprzez komentowanie *Sentencji* Piotra Lombarda⁸. Gatunek komentarzy do *Sentencji* ułatwia badania komparatystyczne ze względu na to, że kwestie teologiczne omawiane są w tej samej kolejności przez różnych autorów. Kwestia poczęcia i uświęcenia Matki Bożej omawiana była przy prezentacji 3 dystynkcji z III księgi *Sentencji*.

Benedykt Hesse z Krakowa (1428–1430)

Benedykt Hesse z Krakowa (ok. 1389–1456) to jeden z najważniejszych krakowskich teologów I poł. XV w. Zapisał się na Uniwersytet Krakowski w 1407 r., w 1415 r. został magistrem sztuk wyzwolonych i kontynuował studia teologiczne. Wykładał *Sentencje* w latach 1428–1430 i później otrzymał doktorat. Pełnił ważne funkcje akademickie (był dziekanem wydziału sztuk wyzwolonych, sześciokrotnie wybrano go rektorem Uniwersytetu) oraz kościelne (był kanonikiem w kolegiacie św. Floriana w Krakowie, a potem kanonikiem katedry wawelskiej)⁹.

⁸ Zob. *Medieval Commentaries on the Sentences of Peter Lombard*, G.R. Evans, Ph.W. Rosemann (eds.), t. 3, Brill, Leiden 2002–2015; Ph.W. Rosemann, *The Story of a Great Medieval Book: Peter Lombard's Sentences*, Broadview Press, Peterborough 2007; Ph.W. Rosemann, *Peter Lombard*, Oxford University Press, New York–Oxford 2011; Ch. Schabel, *Were there Sentences Commentaries?*, w: *Commenter au Moyen Âge*, P. Bermon, I. Moulin (eds.), Vrin, Paris 2019, s. 243–266. Zobacz także serię *Studia Sententiarum* wydawaną w wydawnictwie Brepols.

⁹ Zob. J. Fijałek, *Studia do dziejów Uniwersytetu Krakowskiego i jego wydziału teologicznego w XV wieku*, Akademia Umiejętności, Kraków 1898, s. 144–151; M. Rechowicz, *Święty Jan Kanty i Benedykt Hesse w świetle krakowskiej kompilacji teologicznej z XV wieku*, Towarzystwo Naukowe Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, Lublin 1958, s. 34–51; *Polski Słownik Biograficzny*, W. Konopczyński et al. (red.), Polska Akademia Umiejętności-Wydawnictwo

Objaśniając *Sentencje* Lombarda, Hesse przygotował swój własny komentarz, oparty o *Communis Lectura Pragensis*, anonimowy komentarz o proveniencji praskiej, bardzo rozpowszechniony w XV w. w Krakowie¹⁰. Komentarz Hessego był istotnym punktem odniesienia dla kolejnych krakowskich teologów, o czym świadczy fakt, że na końcu manuskryptów z jego komentarzami do *Sentencji* liczni krakowscy profesorowie teologii z XV w. i z początku XVI w. zostawili noty poświadczające wykorzystanie tekstu krakowskiego mistrza do swoich wykładów¹¹.

Zakładu Narodowego im. Ossolińskich, Kraków-Wrocław 1935 (dalej: PSB), t. 9, s. 485–486; M. Markowski, *Wykłady wstępne i komentarze do Sentencji Benedykta Hessego z Krakowa*, „Materiały i Studia Zakładu Historii Filozofii Starożytnej i Średniowiecznej” 1965, t. 4, s. 334–340; M. Markowski, *Dzieje Wydziału Teologii...*, s. 139–142; M. Ozorowski, *Życie i działalność Benedykta Hessego*, „Studia Teologiczne” 1998, t. 16, s. 79–92; S. Wielgus, *Benedykt Hesse*, w: *Encyklopedia filozofii polskiej*, A. Maryniarczyk et al. (red.), Polskie Towarzystwo Tomasza z Akwinu, Lublin 2002 (odtąd: EFP) t. 1, s. 94–96, <http://www.ptta.pl/pef/pdf/b/benedykth.pdf> (dostęp: 5.06.2024); R. Tatarzyński, *Autograf Benedykta Hessego*, „Przegląd Tomistyczny” 2008, t. 14, s. 187–204; P.W. Knoll, “A Pearl of Powerful Learning”..., s. 512–513; *Clavis scriptorum et operum Medii Aevi Poloniae*, J. Kaliszuk et al. (oprac.), Homini, Kraków 2019, s. 78–87, nr 72, W. Baran, *Les Principia aux Sentences de Benoît Hesse de Cracovie (1428–1430). L'édition critique et l'étude*, Brepols, Turnhout (w druku).

¹⁰ Por. F. STEGMÜLLER, *Repertorium Commentariorum in Sententias Petri Lombardi*, Schönningh, Herbipoli 1947 (odtąd: RS), s. 964; A. Półtawski, *Communis Lectura Pragensis*, „Mediaevalia Philosophica Polonorum” 1958, vol. 1, s. 11–27; Z. Włodek, *Krakowski komentarz z XV wieku do Sentencji Piotra Lombarda. Część pierwsza. Wstęp historyczny i edycja tekstu księgi I i II*, „Studia Mediewistyczne” 1966, t. 7, s. 125–158 (125–355).

¹¹ Zob. opis kolofonów manuskryptów z komentarzem Hessego do I, II i III księgi *Sentencji*: Kraków, BJ 1518, BJ 1519, BJ 1531: *Catalogus codicum manuscriptorum medii aevi Latinorum, qui in Bibliotheca Jagellonica Cracoviae asservantur*, A. Kozłowska et al. (red.), t. 11, Bibliotheca Jagellonica, Officina Editoria „Księgarnia Akademicka”, Cracoviae 2016, s. 127–129, 133–135, s. 193–195.

Hesse mówi o kondycji Maryi przed poczęciem Syna Bożego i w trakcie poczęcia¹². Przed poczęciem Syna Bożego Duch Święty zstąpił na Maryję i wewnątrznie oczyścił Ją z zarzewia grzechu (*purgans a fomite peccati*). Krakowski teolog przytacza opinię niektórych, zgodnie z którą oczyszczenie z zarzewia grzechu sprawiło niemożliwość istnienia w Maryi zła i okazji do zła. Hesse stwierdza, że powszechnie (*communiter*) przyjmowana jest przez teologów opinia, że oczyszczenie, czyli prewencja (*purgatio seu praeventio*), wyprzedziło poczęcie Syna Bożego ontologicznie, a nie czasowo (*non tempore, sed natura*). Następnie Hesse omawia kondycję Maryi w momencie poczęcia Syna Bożego. Gdy Maryja przyjmuje słowo zwiastowania, Duch Święty ponownie na Nią zstępuje, oczyszcza Ją i przygotowuje w Niej moc przyjmującą i rodzącą Słowo Boże¹³. Wykład ten jest zaczerpnięty z komentarza do *Sentencji* zawartego w *Communis Lectura Pragensis*¹⁴.

Dalej Hesse prezentuje swoją własną opinię na temat dwóch uświęceń Maryi. Teolog odwołuje się do Akwinaty i stwierdza, że w pierwszym uświęceniu Maryja została uwolniona od grzechu pierwotnego co do winy i co do wynikającego z tego faktu stanu oskarżenia (*reatus*). Według Hessego wszyscy teologowie zgadzają się z tą opinią (*beatus Thomas dicit, omnes concordant*). Niemniej jednak, zauważa Hesse, teologowie mają różne zdania co do skutków oczyszczenia w stosunku do zarzewia grzechu (*diversi sunt modi dicendi*). Hesse odwołuje się do Aleksandra z Hales i stwierdza, że uświęcenie Maryi w łonie Jej matki nie usunęło ontologicznie zarzewia grzechu, ale umożliwiło stałe trwanie w dobru.

¹² Kraków, BJ 1531, k. 26v–27r. Edycja tekstu w aneksie.

¹³ Kraków, BJ 1531, k. 26v: „Dum Virgo consensit Verbis angeli Gabrielis, tunc statim Spiritus Sanctus supervenit in ipsam, purgans ipsam, et praeparans potentiam receptivam et generativam Verbi”.

¹⁴ Por. Kraków, BJ 2226, k. 87r.

Umocnienie to było trojokie: po pierwsze, zarzewie grzechu zostało w Maryi związane; po drugie, łaska stale uświęcająca kierowała Ją do dobra, choć Jej wolna wola (*liberum arbitrium*) nie została jeszcze ugruntowana (*stabilitum*) w dobru; po trzecie, Boska Opatrzność chroniła Ją od wszelkiego grzechu.

Z kolei drugie uświęcenie, w momencie poczęcia Syna Bożego, umocniło pierwsze uświęcenie według doskonałości życia i sprawiło całkowite wygaszenie zarzewia grzechu przez łaskę. To z kolei nie odebrało Maryi wolności, ale umocniło w Niej tę wolność. Możliwość grzeszenia (*potentia peccandi*) ustanie dopiero w chwale nieba, gdyż wówczas wolna wola dojdzie do swojego spełnienia i złączy się ze swoim ostatecznym celem.

Choć Hesse, podobnie jak autor komentarza *Communis Lectura Pragensis*, nie mówi *expressis verbis* o tym, że Maryja została uświęcona dopiero po poczęciu, to odwołuje się do dwóch przedstawicieli koncepcji makulistycznej, Tomasza z Akwinu i Aleksandra z Hales, pochodzących z dwóch różnych zakonów i szkół teologicznych, dominikańskiej i franciszkańskiej. Teolog wykląda naukę o dwóch uświęceniach, klasyczną dla makulistycznej teologii XIII w., i przemilcza argumenty szkoły immakulistycznej. Wszystko to wskazuje, że Benedykt Hesse był makulistą.

(Anty)sobór Bazylejski (1439)

Zanim przejdziemy do analizy tekstów kolejnych krakowskich teologów, Jana z Dąbrówki i Pawła z Pyskowic, należy zwrócić uwagę na ważne wydarzenie w historii Kościoła, jakim był Sobór Bazylejsko-Ferrarsko-Florencko-Rzymski, który odbył się w latach 1431–1445. Sobór Bazylejski został zwołany przez Marcina V, a otwarty przez jego następcę, Eugeniusza IV, 23 lipca 1431 r. Na obrady wybrali się także polscy teologowie z Uniwer-

sytetu Krakowskiego, m.in. Franciszek z Brzegu, Benedykt Hesse, Jan Kanty i inni¹⁵. W wyniku napiętej sytuacji w 1437 r. Eugeniusz IV przeniósł obrady soborowe do Ferrary. Decyzja ta nie spotkała się z aprobatą części ojców soborowych, w tym Polaków, i dalej kontynuowali oni swoje posiedzenie, choć równolegle rozpoczęły się obrady w Ferrarze pod przewodnictwem papieża. Ojcowie Antysoboru Bazylejskiego w lipcu 1437 r. orzekli, że papież trwa w błędzie, a w sierpniu 1437 odwołali papieską zmianę miejsca obrad. W kolejnym roku ogłosili wyższość soboru nad papieżem i złożyli Eugeniusza IV z urzędu¹⁶. Dla naszego wywodu istotny jest dekret ogłoszony na 36. sesji antysoboru z 17 września 1439 r. Antyojcowie antysoboru ogłosili dekret o niepokalanym poczęciu. W dokumencie tym wydali następującą opinię na temat niepokalanego poczęcia Maryi:

[D]efiniujemy i wyjaśniamy (*diffinimus et declaramus*), że nauka, która głosi, iż chwalebna Dziewica, Boża Rodzicielka, Maryja, za sprawą uprzedzającego działania szczególnej łaski Bożego majestatu, nigdy aktualnie nie podlegała grzechowi pierworodnemu, ale zawsze była wolna od wszelkiej winy pierworodnej i aktualnej, a także była święta i Niepokalana, i że ta nauka ma być uznana przez wszystkich katolików jako zbożna i zgodna z kultem Kościoła, z wiarą

¹⁵ Zob. T. Wünsch, *Konziliarismus und Polen: Personen, Politik und Programme aus Polen zur Verfassungsfrage der Kirche in der Zeit der mittelalterlichen Reformkonzilien*, Ferdinand Schöningh, Paderborn 1998, s. 72–93.

¹⁶ Por. J. Fijałek, *Mistrz Jakób z Paradyża i Uniwersytet Krakowski w okresie Soboru Bazylejskiego*, 2 t., Drukarnia c.k. Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 1900; T. Silnicki, *Sobory powszechne a Polska*, Instytut Wydawniczy „PAX”, Warszawa 1962, s. 110–119; J. Gill, *Constance et Bâle-Florence*, Éditions de l’Orante, Paris 1965, s. 119–299; F. Bécheau, *Historia soborów*, P. Rak (tłum.), Wydawnictwo M, Kraków 1998, s. 161–169; K. Schatz, *Sobory powszechne: punkty zwrotne w historii Kościoła*, J. Zakrzewski (tłum.), Wydawnictwo WAM, Kraków 2002, s. 145–157.

katolicką, ze słusznym sposobem myślenia, a także z Pi-smem Świętym. Nauka ta ma być przez wszystkich zachowana i przyjęta. W przyszłości zaś nikt nie będzie mógł wbrew tej nauce niczego głosić ani nauczać (*praedicare seu docere*). Ponadto odnawiamy postanowienie dotyczące obchodzenia święta Jej Poczęcia (*sancta eius conceptione*), które jest odprowadzane zarówno przez Kościół rzymski, jak i przez inne Kościoły, 8 grudnia wedle starożytnego (*antiqua*) i godnego pochwały zwyczaju¹⁷.

Dekret rozstrzyga dyskusję mariologiczną na rzecz koncepcji immaculistycznej. Zgodnie z dekretem Maryja jest wolna od grzechu pierworodnego od pierwszego momentu swojego istnienia na mocy uprzedzającej łaski Bożej, zgodnie z koncepcją szkotystyczną. Antysobór zobowiązuje wszystkich wierzących do przyjęcia tej doktryny, zakazuje dalszych refleksji teologicznych na ten temat i nakazuje wprowadzenie w całym Kościele święta poczęcia Matki Bożej 8 grudnia.

Antysobór Bazylejski w listopadzie 1439 r. wybiera antypapieża Feliksa V i obraduje do 1443 r. Feliks V abdykuje ze swojego urzędu 7 kwietnia 1449 r., a dekrety Soboru Bazylejskiego (z sesji 26–45), w tym dekret o niepokalanym poczęciu NMP uchwalony na sesji 36., nie są uznawane przez Magisterium Kościoła za obowiązujące. Uniwersytet Krakowski był ostatnią europejską wszechnicą, która poddała się obediencji papieża Mikołaja V 3 lipca 1449¹⁸.

Ten kontekst pozwala zrozumieć teksty dwóch krakowskich teologów powstałe w latach 40. XV w. w dobie schizmy, które przeanalizujemy poniżej.

¹⁷ *Dokumenty Soborów Powszechnych. Tom III (1414–1445). Konstancja. Bazylea-Ferrara-Florencja-Rzym*, A. Baron, H. Pietras (układ i oprac.), Wydawnictwo WAM, Kraków 2004, s. 425. Całość tekstu dekretu soborowego w języku polskim i łacińskim na stronach 422–425.

¹⁸ Zob. M. Markowski, *Dzieje Wydziału Teologii...*, s. 172.

Jan Dąbrówka (1439–1441)

Jan Dąbrówka (ok. 1400–1472) to teolog, który zapisał się na studia w Krakowie w 1420 r. i został magistrem sztuk wyzwolonych w 1427. Później rozpoczął studia teologiczne i otrzymał doktorat z teologii. Dziewięciokrotnie piastował funkcję rektora Uniwersytetu Krakowskiego, a pod koniec życia był kanonikiem krakowskiej kapituły katedralnej¹⁹. Dąbrówka opracował swoje kwestie do *Sentencji* w latach 1439–1441, a zatem w trakcie trwania Antysoboru Bazylejskiego, ale po utracie jego aprobaty ze strony papieża. Komentarz Dąbrówki był bardzo popularny w Krakowie w II poł. XV w. i zachował się zarówno w autografie Dąbrówki (BJ 1764), jak i w licznych odpisach²⁰. Dąbrówka kwestię poczęcia Matki Bożej prezentuje następująco:

Czy jedyna Chrystusa Matka-Dziewica została poczęta w zmacie grzechu pierworodnego? Odpowiada się, że nie, jak już określił Kościół święty na Soborze Bazylejskim²¹.

¹⁹ Por. PSB, t. 5, s. 26–28, M. Szafarkiewicz, *Wykład wstępny Jana z Dąbrówki do Drugiej Księgi Sentencji Piotra Lombarda*, „Acta Mediaevalia” 2005, t. 18, s. 137–158; M. Markowski, *Dzieje Wydziału Teologii...*, s. 158–160; M. Zwiercan, *Jan z Dąbrówki (ok. 1400–1472)*, w: *Złota księga Papieskiej Akademii Teologicznej*, S. Piech (red.), Wydawnictwo Naukowe Papieskiej Akademii Teologicznej, Kraków 2000, s. 179–185; M. Zwiercan, *Jan Dąbrówka*, w: EFP, t. 1, s. 274–277, <http://www.ptta.pl/pef/pdf/d/dabrowkaj.pdf> (dostęp: 5.06.2024); *Clavis...*, J. Kaliszuk et al. (oprac.), s. 287–293, nr 277.

²⁰ RS 415. Autograf: Kraków, BJ 1764, kopie: Kraków, BJ 764, BJ 1521, BJ 2067, BJ 2187, BJ 2202, BJ 2204, BJ 2212, BJ 2655, BJ 2696, Przyb. 69/54, Kraków, AiBKKK, Ms 119, Warszawa, BN, BOZ 60. Por. *Clavis...*, J. Kaliszuk et al. (oprac.), s. 291, nr 277/12.

²¹ Kraków, BJ 1764, k. 303v: „Utrum Christi Virgo Mater unica in originalis peccati macula fuerit concepta. Responditur, quod non, ut iam determinavit sancta Ecclesia in concilio Basiliensi”. Tłumaczenie własne.

Po pierwsze, struktura tej kwestii Dąbrówki jest nietypowa w porównaniu z innymi kwestiami z jego komentarza. Pozostałe kwestie zawierają następujące elementy charakterystyczne dla czasów po Ockhamie²²: pytanie (*utrum*), rację za i przeciw (*arguitur, quod sic; in oppositum*), noty ustalające rozumienie pojęć używanych później w rozumowaniu (*notabile*), konkluzje i uzupełnienia do konkluzji (*conclusio, correlarium*). W powyższej kwestii zamiast wspomnianych elementów obecne jest jedynie lakoniczne: *responditur*. Po drugie, tekst pozostałych kwestii Dąbrówki zajmuje w rękopisie 2–5 kart, w zależności od problemu, kwestia o niepokalanym poczęciu składa się jedynie z 22 słów. Dzięki temu, że zachował się autograf Dąbrówki jego kwestii do *Sentencji*, można stwierdzić, że problem ten został tak lakonicznie sformułowany przez samego Dąbrówkę i jej zwięzłość nie jest efektem jakiejś późniejszej cenzury.

Dąbrówka, bez roztrząsania argumentów za i przeciw, bez ustalania pojęć wykorzystanych w rozumowaniu, zwięźle odpowiada, że Maryja jest wolna od grzechu pierworodnego i że kwestia ta została rozstrzygnięta przez Sobór Bazylejski. Tekst Dąbrówki jest przykładem aplikacji wspomnianego już dekretu Antysoboru Bazylejskiego, zgodnie z którym teologom zakazano nauczać i głosić (*praedicare seu docere*) tez makulistycznych. Dąbrówka jest pierwszym XV-wiecznym teologiem szkoły krakowskiej, który w swoich kwestiach do *Sentencji* prezentuje rozstrzygnięcie immakulistyczne, zgodnie z nauczaniem Soboru Bazylejskiego, choć

²² Por. M. Calma, *La définition du viator dans les commentaires des Sentences au XIVe siècle*, w: *Les innovations du vocabulaire latin à la fin du Moyen Âge: autour du Glossaire du latin philosophique (philosophie, théologie, science)*, O. Weijers, A. Oliva (eds.), Brepols, Turnhout 2010, s. 59 (45–59); J.T. Slotemaker, *Henry of Gorkum's Conclusiones Super IV Libros Sententiarum: Studying the Lombard in the First Decades of the Fifteenth Century*, w: *Mediaeval Commentaries on the Sentences of Peter Lombard*, t. 3, s. 152–167 (145–173).

nie rozwija jego teologicznego uzasadnienia. Autor ten w swoich kwestiach do *Sentencji* opierał się na komentarzach do nich autorstwa Piotra z Tarantazji, *Utrum Deus Gloriosus* i Benedykta Hessego²³, ale w kwestii niepokalanego poczęcia w ogóle nie odwołuje się do ich opinii.

Paweł z Pyskowic (1442–1444)

Drugim krakowskim teologiem, który objaśniał *Sentencje* w latach schizmy bazylijskiej, był Paweł z Pyskowic (1394–1470). Paweł uzyskał magisterium ze sztuk wyzwolonych w 1422 i później uczył na wydziale sztuk. W 1430 rozpoczął swoje studia teologiczne, które ukończył doktoratem z teologii uzyskanym w 1445. Skomentował *Sentencje* Lombarda w latach 1442–1444 i opierał się w swoim wykładzie na dziele Benedykta Hessego²⁴. Rękopis z jego kwestiami zachował się w manuskrypcie Kraków, BJ 1437²⁵. Wydaje się, że jest to pierwszy XV-wieczny krakowski teolog, który przedstawił w swoim komentarzu do *Sentencji* rozbudowaną apologię nauki o niepokalanym poczęciu Matki Bożej²⁶.

Najpierw Paweł przywołuje przeanalizowany wyżej fragment komentarza Hessego na temat poczęcia Matki Bożej. Jest to pierwsza część komentarza Hessego, która mówi o dwóch uświęceniach

²³ Zob. M. Markowski, *Dzieje Wydziału Teologii...*, s. 158–159.

²⁴ Por. PSB, t. 25, s. 394–395; Z. Włodek, *Paweł z Pyskowic*, „Materiały do Historii Filozofii Średniowiecznej w Polsce” (odtąd: „MHFSP”) 1970, t. 1(12), s. 142–168; M. Markowski, *Dzieje Wydziału Teologii...*, s. 153–155; Z. Włodek, *Paweł z Pyskowic* († ok. 1470), w: *Złota księga...*, S. Piech (red.), s. 159–164; Z. Włodek, *Paweł z Pyskowic*, w: EFP, t. 2, s. 312–314; P. W. Knoll, “A Pearl of Powerful Learning”..., s. 485–486; *Clavis...*, J. Kaliszuk et al. (oprac.), s. 694–699, nr 607.

²⁵ RS 1057.

²⁶ Kraków, BJ 1437, k. 255v–257v. Edycja fragmentu kwestii w aneksie.

Maryi dokonanych przez Ducha Świętego: pierwszym, przed poczęciem Chrystusa, i drugim – w momencie zwiastowania²⁷. Choć wyjaśnienie Hessego jest klasycznym tomistycznym wykładem makulistycznym, Paweł ominął dwie trzecie rozważań Hessego, w których jego mistrz wyraźnie mówił o efektach pierwszego i drugiego uświęcenia i ich różnicy jakościowej, zgodnie z tezą makulistyczną. Paweł przywołuje więc ten fragment komentarza Hessego, który nie zawiera jednoznacznych twierdzeń makulistycznych i może być interpretowany immakulistycznie, zgodnie z rozstrzygnięciem Antysoboru Bazylejskiego.

Przytoczywszy fragment komentarza Hessego, Paweł przedstawia swoją własną kwestię, której konkluzje przedstawiają koncepcję immakulistyczną. Autor zaznacza w swoim manuskrypcie na czerwono tytuł kwestii, od razu wskazując, do jakich wniosków prowadzi jego rozumowanie: „Kwestia o poczęciu Maryi, o tym, że nie została poczęta w grzechu pierworodnym”²⁸, a następnie zadaje pytanie: „Czy niepokalana Dziewica, która została od wieków wybrana przez Boga, by począć Syna Bożego, została poczęta w grzechu pierworodnym”²⁹. Następnie autor pokrótce przedstawia argumenty za tezą o poczęciu w grzechu pierworodnym, oparte na autorytecie Pisma Świętego i cytatach z Psalmów 50 i 52, mówiące o powszechności grzechu, oraz cytaty Grzegorza Wielkiego i Augustyna, potwierdzające te biblijne stwierdzenia³⁰.

Po przedstawieniu racji za tezą o poczęciu Maryi w grzechu pierworodnym, Paweł przedstawia argumenty przeciw tezie

²⁷ Kraków, BJ 1437, k. 254v.

²⁸ Kraków, BJ 1437, k. 255v: „Quaestio de conceptione Mariae, quod non sit concepta in originali peccato”.

²⁹ Kraków, BJ 1437, k. 255v: „Utrum Virgo immaculata, quae a Deo ab aeterno fuit praelecta, ut Filium Dei conciperet, fuerit in originali peccato concepta”.

³⁰ Kraków, BJ 1437, k. 255v.

o poczęciu w grzechu pierwородnym. Pierwszym argumentem jest rozstrzygnięcie Kościoła, „legalnie zgromadzonego w Duchu Świętym”, który stwierdził, że Maryja jest wolna od grzechu pierwородnego. Stwierdzenie to jest nawiązaniem do dekretów Antysoboru Bazylejskiego, które z zasady w początkowych zdaniach swoich dekretów odwołują się do swojej legalności opartej na zebraniu w Duchu Świętym³¹. Argument *ex auctoritate Ecclesiae* poparty jest także argumentami *ex auctoritatibus sanctorum et doctorum*, z autorytetów świętych i teologów. Paweł przytacza rozumiane immakulistycznie cytaty św. Ambrożego, św. Anzelma z Canterbury, św. Ildefonsa z Toledo, św. Tomasza z Akwinu, Mikołaja z Liry, Ryszarda ze św. Wiktora, św. Bernarda z Clairvaux, św. Cyryla Aleksandryjskiego, Orygenesusa, Henryka z Hesji, Gerarda z Piscarii³². W całej tej litanii autorytetów uwagę zwraca nietypowe dla krakowskich komentarzy teologicznych odwołanie do pisarzy starożytnych, Cyryla i Orygenesusa, oraz do XIV-wiecznych teologów, Mikołaja z Liry, Henryka z Hesji i Gerara z Piscarii³³. Część kwestii poświęcona argumentom przeciw tezie jest wyjątkowo dobrze rozwinięta i zajmuje dwie karty tekstu, czyli ok. 40% całości kwestii i jest nieproporcjonalnie długa w porównaniu do części *arguitur*, zajmującej pół karty.

³¹ Por. *Dokumenty Soborów Powszechnych. Tom III (1414–1445)*, s. 425. Całość tekstu dekretu soborowego w języku polskim i łacińskim na stronach 278–425.

³² Kraków, BJ 1437, k. 255v–256v.

³³ Por. Z. Włodek, *Filozofia a teologia. Wybór tekstów z krakowskich wykładów wstępnych do Sentencji Piotra Lombarda w XV w.*, „Materiały do Historii Filozofii Średniowiecznej w Polsce” 1970, t. 1(12), s. 39–114; W. Baran, *Survey on principia on Peter Lombard’s Sentences at the University of Cracow*, w: *Principia on the Sentences of Peter Lombard. Exploring an Uncharted Scholastic Philosophical Genre Across Europe*, M. Brinzei, W.O. Duba (ed.), Brepols, Turnhout 2024, s. 63–130 (*Studia Sententiarum*, 7).

Następnie Paweł tłumaczy definicje (*notabilia*) pojęć, których użyje w swoim rozumowaniu. Po pierwsze, rozróżnia podwójne rozumienie pojęcia poczęcie (*conceptio*), które może być rozumiane jako poczęcie biologiczne w wyniku aktu płciowego (*commixtio seminum*) lub jako animacja rozumiana jako połączenie natur (*commixtio naturarum*): cielesnej (zarodek) i duchowej (dusza). Po drugie, grzech może być rozumiany jako grzech aktualny (*proprie*), jako stan grzechu (*large*), tzn. stan pożądliwości, stan natury upadłej, stan libido lub, jako Chrystus-hostia ofiarowana za zbawienie świata (*largissime*)³⁴. Po trzecie, jeśli chodzi o stronę formalną istoty grzechu pierwородnego (*quidditas quid sit formaliter*), w teologii średniowiecznej istniały dwie opinie: pierwsza, augustyńska, prezentowana przez Lombarda, zgodnie z którą istotą grzechu pierwородnego jest zarzewie grzechu (*fomes*), tj. tendencja do grzeszenia, zaciągana w wyniku poczęcia w akcie seksualnym nierozdzielny od pożądliwości (*concupiscentia*); druga, anzelmiańska, zgodnie z którą brak sprawiedliwości pierwotnej jest materialną stroną istoty grzechu pierwородnego, a formalną stroną istoty grzechu pierwородnego powinność (*debitum*) posiadania tejże sprawiedliwości³⁵. Paweł przychyła się do anzelmiańskiej definicji grzechu pierwородnego jako bardziej racjonalnej i zauważa, że przyjęcie definicji augustyńskiej utrudnia udowodnienie niepokalnego poczęcia Maryi³⁶.

Potem Paweł przedstawia kilka propozycji (*propositiones*) związanych z relacją między grzechem różnie rozumianym a po-

³⁴ Kraków, BJ 1437, k. 256v–257r. Najszerze pojęcie oparte jest na teologii paulińskiej, zgodnie z którą Chrystus stał się grzechem (2 Kor. 5, 21).

³⁵ Por. W. Baran, *Grzech pierwородny*...

³⁶ Kraków, BJ 1437, k. 257r: „Et istarum opinionum, quamvis secunda sit rationabilior, quia tamen secundum primam opinionem via sustinendi immaculatam Virginem sue originali fuisse maculam preservata difficilior est quam secundum secundam”.

częciem biologicznym, które nie są istotne dla interesującej nas kwestii³⁷, a następnie przechodzi do konkluzji dotyczących tematyki niepokalanego poczęcia³⁸. W piątej³⁹ konkluzji Paweł stwierdza, że jeśli tylko nie sprzeciwia się to prawdzie Pisma Świętego, pobożną jest wiara w to, że Maryja w momencie animacji ciała poczętego w wyniku aktu płciowego rodziców obciążonego pożądliwością została zachowana (*praeservata*) specjalnym przywilejem od zmyś grzechu pierworodnego i jest to jedyny przypadek w historii zbawienia. W ten sposób w Maryi realizuje się zdanie z Pieśni nad Pieśniami (4, 7): „Cała piękna jesteś, przyjaciółko moja, i nie ma w tobie zmyś pierworodnej”. Paweł opowiada się więc za rozwiązaniem immaculistycznym w duchu szkoły szkotystycznej. Maryja nie zostaje wtórnie oczyszczona od zmyś grzechu pierworodnego, ale jest od niego zachowana uprzednio. Następnie Paweł przytacza autorytety popierające tę tezę. Poza autorami już przytoczonymi w *in oppositum*, za takim rozwiązaniem opowiadali się św. Piotr Tomasz OCarm., Tomasz ze Strasburga, którego komentarz był bardzo popularny w Krakowie w XV w., Aleksander z Halles, Mikołaj z Liry i św. Dominik⁴⁰. Według Pawła rozwiązanie immaculistyczne oparte jest na autorytecie świętych, na argumentach teologów, na figurach biblijnych i na oczywistości cudów⁴¹.

³⁷ Kraków, BJ 1437, k. 257r–v.

³⁸ Kraków, BJ 1437, k. 257v.

³⁹ Wydaje się, że konkluzje Pawła są równorzędnymi elementami jego rozumowania z propozycjami i dlatego też Paweł zachowuje ciągłość numeracji tych elementów. Z tego też powodu w jego kwestii nie ma konkluzji 1–4.

⁴⁰ Tekst św. Dominika przytaczany jest *implicitie* za Juanem de Torquemada.

⁴¹ Kraków, BJ 1437, k. 257v: „Et haec conclusio quadrupliciter potest probari, scilicet auctoribus sanctorum, secundo rationibus doctorum, tertio figuris scripturarum, quarto evidentiis miraculorum, prout aliquo modo post oppositum tactum est, igitur etc.”

Przedstawiwszy w piątej konkluzji argumenty *ad auctoritates* za niepokalanym poczęciem, w szóstej konkluzji Paweł przedstawia argument racjonalny. Autor stwierdza, że skoro Bóg mógł uchronić (*preservare*) nasienie, z którego została poczęta Maryja, od bycia nośnikiem skazy grzechu pierworodnego, to mógł także uchronić Maryję od samego grzechu pierworodnego. Tak jak Bóg może wpłynąć na zmianę właściwości przyczyny (*causa*) zmaży pierworodnej, tzn. właściwości nasienia, tak samo może wpłynąć na zmianę efektu (*effectus*), sprawiając, że Maryja została uchroniona od winy grzechu pierworodnego. W takiej bowiem kondycji, tzn. bez grzechu pierworodnego, rodziliby się przed grzechem Adama i Ewy ich potomkowie. To rozumowanie o niepokalanym poczęciu jest oparte *implicite* na założeniu działania wszechmocnego Boga swoją *potentia absoluta* wbrew/ponad swoją *potentia ordinata*, którą w normalny sposób Bóg kieruje losami świata⁴².

Siądma konkluzja potwierdzająca niepokalane poczęcie Maryi oparta jest na argumencie ze stosowności (*hoc congruum fuit, decuit*). Wypadało bowiem, by Syn Boży zachował swoją Matkę od zmaży grzechu pierworodnego. Ze strony Syna Bożego jest to bowiem przejaw realizacji przykazania czci rodziców.

Po przedstawieniu konkluzji Paweł tłumaczy, jak immakulistycznie należy rozumieć makulistyczne argumenty *ex auctoritatibus* przywołane w części *arguitur*. W tym celu Paweł wykorzystuje rozróżnienia, które opisał wcześniej w *notabilia*. Odpowiadając na argument Grzegorza Wielkiego, że Maryja została poczęta w grzechu, Paweł stwierdza, że chodzi o grzech w sensie szerokim, tzn. w sensie libido i pożądlivosti towarzyszącej aktowi seksualnemu, a nie chodzi o grzech pierworodny. Argument Augustyna o powszechności poczęcia się w grzechu z wyjątkiem Chrystusa

⁴² Por. E. Randi, L. Bianchi, *Vérités dissonantes. Aristote à la fin du Moyen Âge*, C. Pottier (trans.), Cerf, Paris 1993.

Paweł obala stwierdzeniem, że także chodzi o grzech rozumiany w sensie szerokim, tzn. jako libido. Przy takim rozumieniu grzechu Chrystus, poczęty z Ducha Świętego, a nie z ziemskiego ojca, rzeczywiście jest jedyną osobą poczętą bez grzechu. Wreszcie na argument rozumowy mówiący o tym, że wszyscy (*omnes*) ludzie podlegają grzechowi z powszechnego prawa (*a lege communi*) Paweł odpowiada, że Chrystus i Maryja są wyjątkami od tej reguły. Chrystus jako poczęty z Ducha Świętego nie mógł podlegać grzechowi pierwotnemu przekazywanemu w wyniku poczęcia w akcie seksualnym, a Maryja, choć ontologicznie mogła nosić w sobie zmacę grzechu pierwotnego, z Bożego miłosierdzia została zachowana od tej zmacy. Paweł stwierdza, że gdy Augustyn mówi, że prawu powszechnemu podlegają wszyscy ludzie (*homines*), użycie pojęcia *homo* odnosi się wyłącznie do mężczyzn, a nie do kobiet, zgodnie z uzusem Pisma Świętego (*secundum consuetudinem Scripturarum*).

Podsumowując, w swoich kwestiach do *Sentencji* Paweł z Pyskowic przedstawia doktrynę immakulistyczną, za którą, jak twierdzi, opowiada się Kościół, autorzy starożytni oraz XIV-wieczni teologowie. Teolog przedstawia trzy rodzaje argumentów: z autorytetu świętych i teologów, z logicznego rozumowania oraz z stosowności. Starożytne, klasycznie makulistyczne cytaty Augustyna i Grzegorza Wielkiego Paweł harmonizuje z koncepcją immakulistyczną, dokonując zmiany znaczenia pojęć używanych przez przywoływanych ojców. W ten sposób Paweł z Pyskowic jako pierwszy krakowski teolog w XV w. przedstawia rozbudowany scholastyczny wykład teologii niepokalanego poczęcia Matki Bożej w duchu szkoły szkotystycznej, mówiącej o zachowaniu Maryi od zmacy grzechu pierwotnego. Kilka lat później, w 1447, Paweł przygotowuje drugą, rozbudowaną kwestię dyskutowaną na

temat niepokalanego poczęcia⁴³, co może świadczyć o potrzebie teologicznego upowszechnienia tej doktryny w XV-wiecznym Krakowie. Kwestia ta nie jest jednak fragmentem komentarza do *Sentencji*, przekracza ramy niniejszego przyczynku i wymaga odrębnego opracowania.

Podsumowanie

Przeprowadzone wyżej analizy wskazują, że na przestrzeni niespełna dwudziestu lat dochodzi do zmiany w nauczaniu na temat poczęcia Matki Bożej wśród krakowskich teologów. W latach 1428–1430 Benedykt Hesse, choć nie mówi *expressis verbis* o tym, że Maryja została uświęcona już po poczęciu, to jednak odwołuje się do dwóch przedstawicieli koncepcji makulistycznej, Tomasza z Akwinu i Aleksandra z Hales. Przemilczenie argumentów szkoły immakulistycznej wskazuje na makulistyczne poglądy krakowskiego teologa. Koncepcja immakulistyczna nauczana jest w Krakowie dopiero po 1439 r., po uchwaleniu przez Antysobór Bazylejski dekretu o niepokalanym poczęciu Najświętszej Maryi Panny. Jan Dąbrówka w 1439–1441 lakonicznie odpowiada, że Maryja jest wolna od grzechu pierwородnego i że kwestia ta została rozstrzygnięta przez Sobór Bazylejski. Z kolei Paweł z Pyskowic

⁴³ Warszawa, Biblioteka Narodowa, BOZ 60, k. 230r–256v; Budapest, Egyetemi Könyvtár, Cod.Lat.64, k. 236r–264r: „Utrum gloriosa Virgo, existens immunis ab omni crimine actuali, sit concepta in peccato originali. Et arguitur, quod non...”. Por. D. Szyller, J. Kaliszuk, *Inwentarz rękopisów do połowy XVI wieku w zbiorach Biblioteki Narodowej*, Biblioteka Narodowa, Warszawa 2012, s. 43; *Clavis...*, J. Kaliszuk et al. (oprac.), s. 698, nr 607/7. Fijałek pokrótce analizuje tekst Pawła z Pyskowic i przytacza jego fragmenty. Zob. J. Fijałek, *Nasza nauka krakowska...*, s. 446–447 (komentarz), 474–479 (fragmenty tekstu). Por. Z. Włodek, *Paweł z Pyskowic*, „Materiały do Historii Filozofii Średniowiecznej w Polsce” 1970, t. 1(12), s. 152–153.

w latach 1442–1444 przedstawia rozbudowaną doktrynę immakulistyczną, za którą, jak twierdzi, opowiada się Kościół, autorzy starożytni i XIV-wieczni teologowie. Jego argumentacja oparta jest na autorytecie figur Pisma Świętego, rozumowań świętych i teologów, rozumowań logicznych i na argumencie ze stosowności. Koncepcja Pawła z Pyskowic wpisuje się w nurt szkoły szkotystycznej, mówiącej o zachowaniu (*praeservatio*) Maryi od zmazy grzechu pierwotnego. Nauczanie koncepcji makulistycznej zostaje zastąpione zatwierdzoną przez Kościół apologią doktryny immakulistycznej.

Aneks. Edycje

Benedictus Hesse de Cracovia, *Expositio Sententiarum Petri Lombardi*, liber III, distinctio 3

1428–1430

Kraków, BJ 1531, k. 26v-27r

[f. 26v] Capitulum secundum, in quo ostendit conditionem Matris Domini. Et primo ante conceptum Filii et vult, quod Spiritus Sanctus, perveniens Virginem vel in ipsam desuper veniens, ipsam penitus purgat a fomite peccati, ut quidam dicunt, vel sic fomitem repressit et debilitavit, ut nulla posset ei extunc existere mali vel peccandi occasio. Et tenent communiter doctores, quod ista purgatio seu praeventio⁴⁴ praecessit conceptum Filii Dei non tempore, sed natura.

Deinde et secundo Magister ostendit, conditionem Matris Dei in conceptu Filii. Et vult istam conclusionem, quod dum Virgo consensit Verbis angeli Gabrielis, tunc statim Spiritus Sanctus supervenit in ipsam, purgans ipsam, et praeparans potentiam receptivam et generativam Verbi. Et tunc obumbravit eam virtus Altissimi, id est Filii Dei, qui est *Dei virtus et Dei sapientia*, prima ad Cor. primo [, 24]. Et haec virtus obumbrata est in Virgine sicut divinum semen, et sic Mater Christi habuit potentiam generandi Filium Dei absque virili semen et sine vitio concupiscentiae virginis et nati. Et hoc est contra errorem Apolinaris, qui voluit, quod Verbum transivit in semen virile. Et hoc Magister declarat per dic-

⁴⁴ praeventio] p.c.

tum Damasceni, qui ultra praesens dictam addit, quod haec virtus Altissimi copulavit sibiipsi de purissimis sanguinibus Virginis carnem animatam anima rationali.

Notandum, beatus Thomas dicit, omnes concordant, quod beata Virgo in prima sanctificatione a peccato originali et quantum ad maculam et quantum ad reatum purgata fuit. Sed de mundatione a fomite diversi sunt modi dicendi In hoc tamen doctor Alexander⁴⁵ sis[t]it, quod fomes per primam sanctificationem essentialiter remansit, sed per gratiam fuit impeditus, ne in peccatum inclinaret aut a bono retraheret. Saepe enim habitum ligari contingit, ne in actum exire possit sicut scientia per ebrietatem. Sed quod eius sanctificatio omnem sanctificationem creaturae excedit, quia sanctificatio de communi lege, quae fit ex sacramentis, tollit bene culpam, sed non tollit inclinationem ad peccata mortalia et venialia. Sanctificatio in utero tollit inclinationem ad⁴⁶ mortalia, sed non ad venialia. Sed ista omnem inclinationem ad malum et mortale et veniale tulerat, immo, ut dicitur, gratia sanctificationis non solum in ea repressit motus illicitos, sed etiam in aliis, quia licet pulchra corpore in quantum poterat ab aliquo concupisci. Confirmatio ergo in prima sanctificatione incepit ab hiis tribus: primo modo ligatione fomes, qui ad malum non incitabat; secundo modo inclinatione gratiae, quae in bonum ordinabat, quamvis liberum arbitrium nondum esset in fine ultimo stabilitum; tertio modo conservatione divinae providentiae, quae eam intactam |f. 27r| custodivit ab omni peccato.

Sed in secunda sanctificatione illa confirmatio confirmata est secundum perfectionem viae, quia fomes, qui prius erat ligatus, postea est extinctus⁴⁷ gratia, quae ordinabat liberum arbitrium,

⁴⁵ doctor Alexander] *add. in marg. sin.*

⁴⁶ ad] venialia *add. sed del.*

⁴⁷ extinctus] *corr. sup. l., extractus a.c.*

stabilivit ad bonum, partem non eius libertatem tollendo, sed deficiendo, sicut materia coeli⁴⁸ ex eo quod substat formae, quae omnem ab ea⁴⁹ privationem⁵¹ excludit, non est in potentia ad qualitatem⁵².

Aliter tamen potentia peccandi per gloriam tollitur, quia ex quo liberum arbitrium, cum fine ultimo coniungitur, ita eam perficiet, ut nullus defectus in eo remaneat et cum tali potentia peccandi tollitur etiam potentia merendi. Nec obest illud, quod dicitur esse sine peccato est proprium Christo, quia hoc de acutali et de originali est intelligendum. – Quod non tantum illa caro, sed etiam sacra Virgo ab omni peccato a Spiritu Sancto fuerit mundata.

Jan Dąbrówka, *Quaestiones super Sententias Petri Lombardi*, liber III, quaestio ad distinctionem 3

1439–1441

Kraków, BJ 1764, k. 303v

Utrum Christi Virgo Mater unica in originalis peccati macula fuerit concepta. Responditur, quod non, ut iam determinavit sancta Ecclesia in concilio Basiliensi.

⁴⁸ coeli] *rep.*

⁴⁹ coeli ex – ab ea] *add. in marg. dex.*

⁵⁰ omnem ab ea] *rep.*

⁵¹ privationem] *corr. sup. l. alia manu, corporationem a.c.*

⁵² non – qualitatem] *add. in marg. sin.*

Paweł z Pyskowic, *Quaestiones super Sententias Petri Lombardi*, liber III, quaestio ad distinctionem 3,
fragmentum

1442–1444

Kraków, BJ 1437, k. 255v, 257v

[f. 255v] Quaestio de conceptione Mariae, quod non sit concepta in originali peccato. – Utrum Virgo immaculata, quae a Deo ab aeterno fuit praelecta, ut Filium Dei conciperet, fuerit in originali peccato concepta.

[f. 257v] Conclusio quinta et responsalis ad questionem est ista: loquendo de conceptione, quae est comixtio naturarum et de originali quantum ad formale, si veritati Scripturae non deroget, pium est credere immaculatam Dei Genitricem in instanti infusio animae in corpore concupiscienter propagatam preservatam fuisse privilegio speciali, in quo nec prima similem visa est, nec habere sequentem. Pronitate huius conclusionis sunt omnes doctores et auctores pro veritate conclusionis adductae et specialiter Petrus Thomae ordinis beatae Mariae de Carmelo, patriarcha Ierosolimitanus in tractatu de laudibus Virginis; alius Petrus Thomae in epistola ad infantem Aragoniae; Thomas de Argentina, Alexander de Halles in tertia parte *Summae* suae, Nicolaus de Lyra in etc. Item beatus Dominicus in libro, quem fecit contra hereticos Albigenses, probat, quod sicut primus Adam fuit in agro Damasceno de terra virginea et immaculata formatus, sic secundus Adam, Christus, fuit de terra virginea et immaculata formata, ut patet per illud Can. IIII [7]: *tota pulchra es*, etc. De quo libro Vincentius recitat, quod ter in ignem proiectus, ter resiliuit⁵³. Et haec conclusio

⁵³ resiliuit] *correxi*, *leslivit*

quadrupliciter potest⁵⁴ probari, scilicet auctoritatibus sanctorum, secundo rationibus doctorum, tertio figuris scripturarum, quarto evidentia miraculorum, prout aliquo modo post oppositum tactum est, igitur etc.

Conclusio sexta. Deus potuit immaculatam Virginem, quae ab Eo ab aeterno fuit praelecta, ut Filium Dei conciperet, preservare ab originali peccato seu culpa. Probatur: Deus potuit semen, quo Virgo propagata fuit, preservare ab qualitate morbida, ex eadem connexionione foetus inficitur originali maculam, ergo potuit immaculatam Virginem preservare ab huiusmodi macula. Consequentia patet, quia praeventa causa, prevenitur et effectus, unde in paradiso fuissent geniti homines sine originali peccato propter puritatem seminis et carentiam huiusmodi morbide qualitatis, ergo etc. Maior patet, quia virtute divina prius potest separari a posteriori maxime, si ipsum prius est entitas absoluta, sed semen naturaliter est prius illa morbida qualitate concepta ex peccato primi hominis et est entitati absoluta, ergo conclusio vera.

Conclusio septima, quod hoc congruum fuit et divinam bonitatem decuit Virginem immaculatam preservari a peccato originali. Probatur, quia decuit Filium Dei Matrem suam ab huiusmodi macula praeservare, precipue in propriam Matrem observare, ad quod obligatur quilibet purus homo ex precepto divino, sed quicumque filius posset matrem suam preservare etiam a maiori malo, quam fuerit culpa ipsa; ad hoc tenetur ex praecepto divino, quia alias non honoraret matrem nec in maxima necessitate ei subveniret, igitur etc. Ex quibus omnibus sequitur correlariae, quod immaculata Virgo, a Deo ab aeterno existens electa in Matrem Filii Dei, est de facto sine originali peccato concepta.

Ad rationes et auctoritates. Ad primam, quae beati Gregorii, patet ex prima conclusione, responsio, scilicet quod beata Virgo

⁵⁴ potest] *correx*i, posset

fuit concepta in peccatis, capiendo peccatum large, prout libido dicitur peccatum, quae fuit in parentibus eius. Unde beatus Iob inquit incurvationem Redemptoris humanitus solum, vidit immundo hominem Dei mundo semine non conceptum, qui sic immundum veniret de Virgine, ut nihil haberet de immunda conceptione. Concludit, quod omnes praeter Christum de immundo concepti sunt semine, quod concedo vocando semen immundum, quod libidinoso descenditur⁵⁵. Et hoc modo concedo Virginem fuisse de immundo semine conceptam, sed non sequitur: 'ergo fuit in originali concepta', quia peccatum originale non potest inesse in conceptione seminum et ante commixtionem naturarum⁵⁶.

Ad secundam, solus Dominus Iesus Christus de Spiritu Sancto conceptus, quia solus ante conceptum sanctus excepto etc., dico, quod ibi iniquitates et peccata capiuntur pro peccato large sumpto.

Ad tertiam auctoritatem et glossam stant propriae conclusiones.

Sed ad rationem, qua arguitur, a lege communi omnium hominum etc., dico, quod ab illa lege commune Christus et Maria Mater concepti sunt exempti aliter tamen et aliter, quia Christus nec peccatum originale contraxit, nec contrahere potuit, sed Virgo immaculata Mater eius, quamvis misericordia Dei preservata originali peccato, quantum in se fuit ex propagatione suae originalis contrahere potuit huiusmodi peccati. Omnes autem ceteri homines huiusmodi peccatum contrahere potuerunt et de facto contraxerunt. Et Maria infra dignitatem solius Filii constituta omnes alios homines magnifice praecebat. Et ad auctoritatem Augustini, quod ibi fit distributio pro omnibus viris naturaliter conceptis, responditur: non omnem, quod fiat distribuendo pro mulieribus, quia secundum consuetudinem Scripturarum, nomine 'hominis' intelligitur vir sive homo, qui est masculi sexus.

⁵⁵ *descenditur*] *correx*i, descinditur

⁵⁶ *naturarum*] *conieci*, animarum

*Apologia nauki o (nie)pokalanym poczęciu
Najświętszej Maryi Panny
na Uniwersytecie Krakowskim w XV w.
Abstrakt*

Wśród rozmaitych tematów poruszanych na założonym w 1397 r. Wydziale Teologicznym Uniwersytetu Krakowskiego znalazła się również kwestia poczęcia Najświętszej Maryi Panny. Opierając się na anonimowym praskim komentarzu *Communis Lectura Pragensis*, Benedykt Hesse w latach 1428–1430 wykladał prawdę o oczyszczeniu NMP w łonie matki i Jej uświęceniu w momencie zwiastowania, a nie o Jej niepokalanym poczęciu. Podejście krakowskich teologów do powyższej kwestii ulega radykalnej zmianie od dekretu Antysoboru Bazylejskiego z 1439 r. dogmatyzującego naukę o niepokalanym poczęciu NMP. Po tym wydarzeniu, w latach 1439–1441, Jan Dąbrówka lakonicznie mówił o niepokalanym poczęciu NMP zadeklarowanym przez Magisterium Kościoła, nie roztrząsając argumentów za i przeciw. Z kolei Paweł z Pyskowic w latach 1442–1444 jako pierwszy XV-wieczny krakowski teolog przedstawia pierwszy pełny wykład nauki immaculistycznej. Okazuje się, że na Uniwersytecie Krakowskim w XV w. w przeciągu niespełna 20 lat doszło do radykalnej zmiany stosunku do doktryny poczęcia NMP, co zostało spowodowanego rozstrzygnięciem Soboru Bazylejskiego. Wykład koncepcji makulistycznej zostaje zastąpiony zatwierdzoną przez Kościół apologią doktryny immaculistycznej.

Słowa kluczowe: niepokalane poczęcie NMP, Benedykt Hesse, Jan Dąbrówka, Paweł z Pyskowic, Uniwersytet Krakowski, XV w., Sobór Bazylejski

*The doctrine of the (im)maculate conception of
the Blessed Virgin Mary at the University of Cracow
in the 15th century*

Abstract

Among the various topics discussed at the Faculty of Theology of the University of Cracow, founded in 1397, was the question of the conception of the Blessed Virgin Mary. Based on anonymous commentaries on Peter Lombard's "Sentences" *Communis Lectura Pragensis*, in 1428–1430, Benedict Hesse taught the truth about the purification of the Blessed Virgin Mary in the womb and her sanctification at the moment of the annunciation, not her immaculate conception. The situation changed radically from the decree of the Council of Basel dogmatizing the doctrine of the immaculate conception of the Blessed Virgin Mary in 1439. After this event, in 1439–1441, John Dąbrówka spoke in a perfunctory manner about the immaculate conception of the Blessed Virgin Mary declared by the Magisterium of the Church, without dissecting the arguments for and against it. Finally, in 1442–1444, Paul of Pyskowice is the first 15th-century Cracow theologian to present the first full exposition of the immaculatist doctrine. It appears that at the University of Cracow in the 15th century, within less than 20 years, there was a radical change in attitude toward the doctrine of the conception of the Blessed Virgin Mary, caused by the settlement of the Council of Basel. The teaching of the maculist concept is replaced by the Church-approved apologia of the immaculist doctrine.

Keywords: immaculate conception of the BVM, Benedict Hesse, John Dąbrówka, Paul of Pyskowice, University of Cracow, 15th century, Council of Basel

Bibliografia

Źródła rękopiśmienne

Budapest, Egyetemi Könyvtár

Cod.Lat.64

Kraków: Archiwum i Biblioteka Krakowskiej Kapituły Katedralnej

Ms 119

Kraków, Biblioteka Jagiellońska

BJ 764, BJ 1437, BJ 1518, BJ 1519, BJ 1521, BJ 1531, BJ 1764, BJ 2067, BJ 2187, BJ 2202, BJ 2204, BJ 2212, BJ 2226, BJ 2655, BJ 2696, Przyb. 69/54

Warszawa, Biblioteka Narodowa

BOZ 60

Źródła drukowane

Dokumenty Soborów Powszechnych. Tom III (1414–1445). Konstancja. Bazylea-Ferrara-Florencja-Rzym, A. Baron, H. Pietras (układ i oprac.), Wydawnictwo WAM, Kraków 2004 (*Źródła Myśli Teologicznej*, 30).

Statuta Theologicae Facultatis Studii Cracoviensis noviter confecta, J. Szujski (red.), w: *Archiwum do dziejów literatury i oświaty w Polsce*, t. 1, Nakładem Polskiej Akademii Umiejętności, Kraków 1878, s. 74–84.

Włodek Z., *Krakowski komentarz z XV wieku do Sentencji Piotra Lombarda. Część pierwsza. Wstęp historyczny i edycja tekstu księgi I i II*, „*Studia Mediewistyczne*” 1966, t. 7, s. 125–355.

Opracowania

Baran W., *Grzech pierworodny w tradycji Piotra Lombarda*, Wydawnictwo «scriptum», Kraków 2019 (*Horyzonty dogmatu*, 12).

Baran W., *Les Principia aux Sentences de Benoît Hesse de Cracovie (1428–1430). L'édition critique et l'étude*, Brepols, Turnhout (w druku).

Baran W., *Survey on principia on Peter Lombard's Sentences at the University of Cracow*, w: *Principia on the Sentences of Peter Lombard. Exploring an Uncharted Scholastic Philosophical Genre Across*

- Europe, M. Brinzei, W.O. Duba (eds.), Brepols, Turnhout 2024, s. 63–130 (*Studia Sententiarum*, 7).
- Bécheau F., *Historia soborów*, P. Rak (tłum.), Wydawnictwo M, Kraków 1998.
- Calma, M., *La définition du viator dans les commentaires des Sentences au XIVe siècle*, w: *Les innovations du vocabulaire latin à la fin du Moyen Âge: autour du Glossaire du latin philosophique (philosophie, théologie, science)*, O. Weijers, A. Oliva (eds.), Brepols, Turnhout 2010, s. 45–59.
- Catalogus codicum manuscritorum medii aevi Latinorum, qui in Bibliotheca Jagellonica Cracoviae asservantur*, A. Kozłowska et al. (red.), t. 11, Bibliotheca Jagellonica, Officina Editoria „Księgarnia Akademicka”, Cracoviae 2016.
- Clavis scriptorum et operum Medii Aevi Poloniae*, J. Kaliszuk, A. Pieniądz, P. Węcowski, K. Skwierczyński (oprac.), Homini, Kraków 2019.
- Colish M. L., *Peter Lombard*, t. 1, Brill, Leiden 1994.
- Fijałek J., *Mistrz Jakób z Paradyża i Uniwersytet Krakowski w okresie Soboru Bazylejskiego*, 2 t., Drukarnia c.k. Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 1900.
- Fijałek J., *Nasza nauka krakowska o Niepokalanym Poczęciu N. P. Maryi w wiekach średnich*, „Przegląd Polski” 1899, nr 34, t. 136, s. 420–485.
- Fijałek J., *Studia do dziejów Uniwersytetu Krakowskiego i jego wydziału teologicznego w XV wieku*, Akademia Umiejętności, Kraków 1898.
- Gill J., *Constance et Bâle-Florence*, Éditions de l’Orante, Paris 1965 (*Histoire des conciles oecuméniques*, 9).
- Knoll P. W., “A pearl of powerful learning”: the University of Cracow in the fifteenth century, Brill, Leiden-Boston 2016 (*Education and Society in the Middle Ages and Renaissance*, 52).
- Kochaniewicz B., *Bernard z Clairvaux, Tomasz z Akwinu i uświęcenie Najświętszej Maryi Panny*, „Studia Koszalińsko-Kołoברzeskie” 2001, t. 28, s. 159–176.
- Krupa P., *Une grave querelle. L’université de Paris, les mendiants et la conception immaculée de la Vierge (1387–1390)*, Instytut Tomistyczny, Warszawa 2013.

- Lamy M., *L'immaculée conception: étapes et enjeux d'une controverse au Moyen âge: (XIIe–XVe siècles)*, Institut d'Études Augustiniennes, Paris 2000 (*Collection des Études Augustiniennes. Série Moyen-Âge et Temps Modernes*, 35).
- Markowski M., *Wykłady wstępne i komentarze do Sentencji Benedykta Hessego z Krakowa*, „Materiały i Studia Zakładu Historii Filozofii Starożytnej i Średniowiecznej” 1965, t. 4, s. 334–340.
- Markowski M., *Dzieje Wydziału Teologii Uniwersytetu Krakowskiego w latach 1397–1525*, Wydawnictwo Naukowe Papieskiej Akademii Teologicznej, Kraków 1996 (*Studia do Dziejów Wydziału Teologicznego Uniwersytetu Jagiellońskiego*, 2).
- Medieval Commentaries on the Sentences of Peter Lombard*, G.R. Evans, Ph.W. Rosemann (eds.), 3 t., Brill, Leiden 2002–2015.
- Ozorowski M., *Życie i działalność Benedykta Hessego*, „Studia Teologiczne” 1998, t. 16, s. 79–92.
- Polski Słownik Biograficzny*, W. Konopczyński et al. (red.), Polska Akademia Umiejętności-Wydawnictwo Zakładu Narodowego im. Ossolińskich, Kraków-Wrocław 1935–.
- Półtawski A., *Communis Lectura Pragensis*, „Mediaevalia Philosophica Polonorum” 1958, t. 1, s. 11–27.
- Randi E., Bianchi L., *Vérités dissonantes. Aristote à la fin du Moyen Âge*, C. Pottier (trans.), Cerf, Paris 1993.
- Rechowicz M., *Święty Jan Kanty i Benedykt Hesse w świetle krakowskiej kompilacji teologicznej z XV w.*, Towarzystwo Naukowe katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, Lublin 1958.
- Rosemann Ph. W., *Peter Lombard*, Oxford University Press, New York–Oxford 2011.
- Rosemann Ph. W., *The Story of a Great Medieval Book: Peter Lombard's Sentences*, Broadview Press, Peterborough 2007.
- Schabel Ch., *Were there Sentences Commentaries?*, w: *Commenter au Moyen Âge*, P. Bermon, I. Moulin (eds.), Vrin, Paris 2019, s. 243–266.
- Schatz K., *Sobory powszechne: punkty zwrotne w historii Kościoła*, J. Zakrzewski (tłum.), Wydawnictwo WAM, Kraków 2002.
- Sesboüé B., *Najświętsza Maria Panna*, w: *Znaki zbawienia: sakramenty, Kościół, Najświętsza Panna Maria*, H. Bourgeois, B. Sesboüé,

- P. Tihon (red.); P. Rak (tłum.), T. Dzidek (red. nauk.), Wydawnictwo M, Kraków 2001, s. 503–511 (*Historia dogmatów*, 3).
- Silnicki T., *Sobory powszechne a Polska*, Instytut Wydawniczy „Pax”, Warszawa 1962.
- Slotemaker, J. T., *Henry of Gorkum's Conclusiones Super IV Libros Sententiarum: Studying the Lombard in the First Decades of the Fifteenth Century*, w: *Mediaeval Commentaries on the Sentences of Peter Lombard*, t. 3, P.W. Rosemann (ed.), Leiden, Brill 2015, s. 145–173.
- STEGMÜLLER F., *Repertorium Commentariorum in Sententias Petri Lombardi*, 2 t., Schöningh, Würzburg 1947.
- Szafarkiewicz M., *Wykład wstępny Jana z Dąbrowki do Drugiej Księgi Sentencji Piotra Lombarda*, „Acta Mediaevalia” 2005, t. 18, s. 137–158.
- Szyller D., Kaliszuk J., *Inwentarz rękopisów do połowy XVI wieku w zbiorach Biblioteki Narodowej*, Biblioteka Narodowa, Warszawa 2012.
- Tatarzyński R., *Autograf Benedykta Hessego*, „Przegląd Tomistyczny” 2008, t. 14, s. 187–204.
- Wielgus S., *Benedykt Hesse*, w: *Encyklopedia filozofii polskiej*, A. Maryniarczyk et al. (red.), Polskie Towarzystwo Tomasza z Akwinu, Lublin 2002, t. 1, s. 94–96, <http://www.ptta.pl/pef/pdf/b/benedykh.pdf> (dostęp: 5.06.2024).
- Włodek Z., *Filozofia a teologia. Wybór tekstów z krakowskich wykładów wstępnych do Sentencji Piotra Lombarda w XV w.*, „Materiały do Historii Filozofii Średniowiecznej w Polsce” 1970, t. 1(12), s. 39–114.
- Włodek Z., *Paweł z Pyskowic († ok. 1470)*, w: *Złota księga Papieskiej Akademii Teologicznej*, S. Piech (red.), Papieska Akademia Teologiczna w Krakowie, Kraków 2000, s. 159–164.
- Włodek Z., *Paweł z Pyskowic*, w: *Encyklopedia filozofii polskiej*, A. Maryniarczyk et al. (red.), Polskie Towarzystwo Tomasza z Akwinu, Lublin 2011, t. 2, s. 312–314.
- Włodek Z., *Paweł z Pyskowic*, „Materiały do Historii Filozofii Średniowiecznej w Polsce” 1970, t. 1(12), s. 142–168.
- Wojtkowski J., *Wiara w Niepokalane Poczucie Najświętszej Marii Panny w Polsce w świetle średniowiecznych zabytków liturgicznych: Studium historyczno-dogmatyczne*, Towarzystwo Naukowe KUL, Lublin 1958.

- Wünsch T., *Konziliarismus und Polen: Personen, Politik und Programme aus Polen zur Verfassungsfrage der Kirche in der Zeit der mittelalterlichen Reformkonzilien*, Ferdinand Schöningh, Paderborn 1998.
- Zwiercan M., *Jan Dąbrowka*, w: *Encyklopedia filozofii polskiej*, A. Maryniarczyk et al. (red.), Polskie Towarzystwo Tomasza z Akwinu, Lublin 2011, t. 1, s. 274–277, <http://www.ptta.pl/pef/pdf/d/dabrowkaj.pdf> (dostęp: 5.06.2024).
- Zwiercan M., *Jan z Dąbrowki (ok. 1400–1472)*, w: *Złota księga Papieskiej Akademii Teologicznej*, S. Piech (red.), Wydawnictwo Papieskiej Akademii Teologicznej, Kraków 2000, s. 179–185.
- Życiński W., *Dogmat o Niepokalanym Poczęciu Maryi w tradycji, wierze i teologii Kościoła: perspektywa ekumeniczna*, Wydawnictwo «scriptum», Kraków 2016.

Wojciech Baran – prezbiter archidiecezji krakowskiej, od 2023 dyrektor Archiwum i Biblioteki Krakowskiej Kapituły Katedralnej. W latach 2016–2019 odbył studia doktoranckie na UPJPII w Krakowie, które zwieńczył uzyskaniem doktoratu z nauk teologicznych. W latach 2019–2023 przebywał w Paryżu. W 2023 uzyskał dyplom ukończenia studiów postdoktoranckich w Ecole Pratique des Hautes Etudes w Paryżu z religioznawstwa (sciences religieuses). Autor monografii *Grzech pierworodny w tradycji Piotra Lombarda. Studium Sentencji i Komentarzy Bonawentury i Tomasza z Akwinu*. Zajmuje się teologią średniowieczną, a zwłaszcza komentarzami do Sentencji Piotra Lombarda, edycją średniowiecznych tekstów teologicznych oraz opracowywaniem materiałów źródłowych z Archiwum Kapitulnego na Wawelu. Członek Towarzystwa Teologów Dogmatyków i Société Internationale pour l'Étude de la Philosophie Médiévale.